

Hegyi Géza

Tizedkerületek a középkori erdélyi egyházmegyében

A tizednek mint kizárólag egyházi adónak a legfontosabb haszonélvezői általában a püspökök és káptalanjaik voltak, akiket – különféle elosztási módozatokban¹ – rendszerint az egyházmegye területének kiterjedt részeiről vagy éppenséggel egészéről illetve meg a dézsma jelentős hányada. E földrajzilag tág térből származó jövedelem hatékony adminisztrációja szükségessé tette az egyházmegyék területének kisebb adóztatási egységekre való felosztását.

A történészek közül elsőként Tagányi Károly állapította meg, hogy ezeket az egységeket a középkorban és a kora újkorban latinul *cultellus*, magyarul ’(tized)kés’ névvel illették. Ennek etimológiáját máig ható érvennyel úgy fejtette meg, hogy az adószedő – mint minden rovásadó esetében – itt is késével róttá fel a fizetendő mennyiséget egy fapálcára, melyet hosszában kettévágva, egyik felét az adófizetőnél hagyta, aki a tized törlesztése után nyugta gyanánt a másik felet is megkapta. Úgy vélte továbbá, hogy a tizedkések területe megfelelt az (al)esperességekének.²

A fenti alapokról indulva a tizedkörzetek kutatása a továbbiakban regionális topográfiajuk feltárása irányában fejlődött tovább. Elsőként e téren (is) Holub József végzett úttörő munkát, a gazdag levéltári forrásanyag alapján azonosítva és többé-kevésbé körülhatárolva a veszprémi püspökség zalai főesperességének tizedkéseit.³ A teljes egyházmegye vonatkozásában ezt a számbavételt jóval később végezte el, Solymosi László forrásközléseit⁴ alapul véve, Karlinszky Balázs.⁵ Az esztergomi érsek által birtokolt tizedkerületeket Fügedi Erik, a főszékeskáptalanét

Hegyi Géza (1981), történész, tudományos munkatárs, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, EME, Kolozsvár, hegeza@gmail.com

A tanulmány elkészítését az NKFIH K 142262. sz. pályázata támogatta.

¹A Magyarországon honos két alapvető („veszprémi” és „erdélyi”) elosztási mód bemutatása: Hegyi Géza: Az egyházi tized intézményrendszerének változásai a középkori erdélyi egyházmegyében. In: *Határon innen és túl. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Kádás István–Weisz Boglárka. Bp. 2021. 185–229. (a továbbiakban Hegyi: *Tized változásai*) 187–192.

²Tagányi Károly: Tizedkerületek elnevezése a középkorban. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* VII. évf. 1900. 234. Vö. még Holub József: *Zala megye története a középkorban*. I. Pécs 1929. (a továbbiakban Holub: *Zala*) I. 376–377; IIa Bálint: A dézsma adminisztrációja. *Levéltári Közlemények* XVIII. évf. 1940. 223–249. (a továbbiakban IIa: *Dézsma adminisztrációja*) 239 (46. jegyz.); Mályusz Elemér: Az egyházi tizedkizsákmányolás. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk. Székely György. Bp. 1953. 320–333. (a továbbiakban Mályusz: *Tizedkizsákmányolás*) 323; Fedeles Tamás: A püspökség és a székeskáptalan birtokai, gazdálkodása. In: *A pécsi egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümei József. Pécs 2009. 421–464. (a továbbiakban Fedeles: *Birtokok és gazdálkodás*) 444.

³Holub: *Zala* I. 377–381.

⁴*A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. Urbarium episcopatus Vespriensis anno MDXXIV*. Közzéteszi Kredics László–Solymosi László. Bp. 1993. (Új Történelmi Tár 4.) 87–88; *A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Krónika (1526–1558). Javadalmak és javadalmak (1550, 1556)*. Közzéteszi Kredics László–Madarász Lajos–Solymosi László. Veszprém 1997. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 13. – a továbbiakban: VeszpSzkv) pag. X, XI, ill. passim.

⁵Karlinszky Balázs: A veszprémi káptalan bevételai és gazdasági ereje a XV–XVI. század fordulóján. In: *Veszprémi reneszánsz*. Szerk. Kilián László–Rainer Pál. Veszprém 2008. 37–66. (a továbbiakban Karlinszky: *Veszprémi káptalan*)

Solymosi László kutatásából ismerhetjük.⁶ A kalocsai érsekség tizedkerületi beosztása részlegesen, az egri egyházmegyéé pedig teljesen rekonstruálható Szabó István,⁷ illetve Kovács Béla forrásközlései⁸ alapján. A pécsi egyházmegye tizedkéseinek említéseit, a források nagyfokú pusztulása által kijelölt szűk keretek között, Fedeles Tamás gyűjtötte össze.⁹

A kutatás széttagoltsága miatt mindeddig elsikkadt az a tény, hogy az egyes térségek között a tizedkerületek megnevezése terén jelentős terminológiai különbség figyelhető meg. A dunántúli egyházmegyéekben valóban a *cultellus* elnevezés volt használatban,¹⁰ az egriben viszont kizárólag a *districtus* ('kerület'),¹¹ leszámítva az ungi főesperességet. Ez utóbbinál, akárcsak a kalocsai érsekségben, a *processus* ('járás') kifejezéssel illették a dézsmaszedés területi egységeit.¹² Az eltérő szóhasználat ellenére azonos típusú egységekről van szó, mivel valamennyi egy-egy (vagy két-két) tizedszedő működési területének számított, és 1–10 tett ki belőlük egy megyét/főesperességet (ennek méretétől, ill. a katolikusok lakta falvak számától függően). Ezzel szemben az esztergomi *diocesis* területén a *cultellus* és a *districtus* kifejezés egyaránt előfordul,¹³ mégpedig – úgy tűnik – a főesperességenkénti két-három tizedkés számított nagyobb területi egységnek, és tagolódtott több kisebb kerületre.¹⁴

bevételei) 41–43. Vö. még Solymosi László: Bortizedfizetés sátmál. In: *Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára*. Szerk. Bessenyei József–Draskóczy István. Bp.–Miskolc 2009. 313–321. 315–316.

⁶ Fügedi Erik: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. *Századok* 104. évf. 1960. 82–124, 505–554. (a továbbiakban Fügedi: *Esztergomi érsekség*) 105–106, 544–546; Solymosi László: Az esztergomi székeskáptalan középkor végi jegyzőkönyve. *Századok* 136. évf. 2002. 365–389. (a továbbiakban Solymosi: *Esztergomi jegyzőkönyv*) 381–382. Vö. még Solymosi László: *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve. Registrum capituli cathedralis ecclesiae Strigoniensis (1500–1502, 1507–1527)*. Bp. 2002. (a továbbiakban: EsztKJKv), passim; C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. III. rész. Az ún. 1397. évi esztergomi székeskáptalani egyházlátogatási jegyzőkönyv*. Bp. 2021. (Subsidia ad historiam medii aevii Hungariae inquirendam 13. – A továbbiakban C. Tóth: *Esztergom III.*) 168–172.

⁷ Szabó István: *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. Bp. 1954. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 86. – A továbbiakban Szabó: *Bács, Bodrog*) 22–84.

⁸ *Liber Sancti Johannis Capituli Agriensis. Az egri káptalan Szent János könyve*. Közzéteszi Kovács Béla. Eger 2005. (Az Egri Egyházmegye Történetének Forrásai 9. – A továbbiakban: LibStJoh), pag. XVII, ill. 1–101, passim. Vö. még *Bakócs-codex vagy Bakócs Tamás egri püspök udvartartási számadó könyve 1493–6. évekről*. Az Ipolyi-féle másolat alapján közli Kandra Kabos. Eger 1887. (Adatok az Egri Egyházmegye Történelméhez.) 3–15, 51–63, 98–103; *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500–1508*. Közzéteszi E. Kovács Péter. Eger 1992. (A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai. – A továbbiakban: EgrSzkvEH) 12–18, 125–142, 169–176, 224–243, 303–306, 337–340.

⁹ Fedeles: *Birtokok és gazdálkodás* 444.

¹⁰ Holub: *Zala I.* 376–377; Bedy Vince: *A győri székeskáptalan története*. Győr, 1938. (Győr Egyházmegye Múltjából 3.) 225–226; Karlinszky: *Veszprémi káptalan bevételei* 41 (vö. Veszpszkv, pag. XI, ill. passim); Fedeles: *Birtokok és gazdálkodás* 444, 462.

¹¹ EgrSzkvEH 12–13, 128–137, 139–141, 169–176, 236–243, 303–306, 337–340; LibStJoh 1–2, 20–36, 47–51, 75–88, 90–91, 93, 97–99.

¹² LibStJoh 3–5, 51–53; Szabó: *Bács, Bodrog* 27, 35, 42, 48, 57, 67, 74, 79.

¹³ Solymosi: *Esztergomi jegyzőkönyv* 381. – A zágrábi püspök joghatósági területén szintén feltűnik ez a kettősség (*Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis*. Ed. Joannes Bapt[ista] Tkalčić. I–II. Zagrabiae, 1873–1874. II. passim, különösen 48).

¹⁴ C. Tóth: *Esztergom III.* 169. Vö. Solymosi: *Esztergomi jegyzőkönyv* 382. (Az EsztKJKv 122 viszont azonos értelemben használja a két kifejezést.) – A térségben a főesperességek már 1156-ban több tizedszedői körzetre oszlottak, de utóbbiaknak ekkor még nem volt kiforrott megnevezésük, ahogy egyébként az előbbiekre is még az archaikus *parrochia* terminust alkalmazták (*Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Ed. Ferdinandus Knauz–Ludovicus Crescens Dedek–Gabriel Dreska–Geysa Érszegi–Andreas Hegedüs–Tiburcius Neumann–Corelius Szovák–Stephanus Tringli. I–IV. Strigonii–Budapestini 1874–1999. I. 107–108, vö. Lados Tamás: Kik voltak az első tizedszedők Magyarországon? In: *Püspökök, káptalanok, tizedek. Tanulmányok*. Szerk. Thoroczky Gábor. Pécs 2020. [Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 1.] 180–200. [a továbbiakban Lados: *Első tizedszedők*] 188–189).

Ugyanitt viszont a homogén birtoklású térségek esetében (vagyis ahol a dézsma teljesen az érseket illette) csak „megyénként” tartották számon az – általában árendába adott – tizedjövedelmeket.¹⁵

Az erdélyi egyházmegyében a *processus* kifejezéssel egyszer sem találkozunk, a *subcultellis/succutellisszel* és a *districtusszal* is viszonylag ritkán. A ’tizedkés’ mint a megyénél kisebb területi egység alig féltucatszor és – látni fogjuk – kizárólag a káptalani tizedek kapcsán fordul elő a késő középkorban. Ennek a megállapításnak látszólag ellene mond az 1360. október 9-i és a vele csaknem szó szerint megegyező 1369. november 9-i vajdai oklevél szóhasználata. Ezekben az aktuális közgyűlésen megjelent erdélyi nemesek tettek ígéretet a püspök és a káptalan tizedjogainak tiszteletben tartására. Az itt használt *decimas ... tam in quartis, quam etiam sub cutellis existentes* kifejezés első ránézésre azt sugallhatná, hogy a tizedkési szervezet Erdélyben is széleskörűen elterjedt volt.¹⁶ Közelebről megvizsgálva azonban világossá válik, hogy a *sub cutellis* itt még eredeti értelmében (’rovás alatt’) szerepel, és a dézsmáltatás módjára vonatkozik, nem pedig a tizedkörzeteknek ebből metonímia útján kialakult elnevezésére.¹⁷ Amikor 1443-ban Hunyadi János erdélyi vajda, az üresedésben levő erdélyi püspökség kormányzójaként, az erdélyi káptalannak adományozta a bolgárcsegédi dézsmát, megemlítve, hogy az korábban „a püspöki tizedszedés kése alá” (*sub cultello decimationis episcopalis*) tartozott, szintén nem adminisztratív beosztásra utalt, hanem egyszerűen a püspöki tizedjogra.¹⁸

A dézsmaszervezeti értelemben vett ’kerülettel’¹⁹ is csupán négy alkalommal találkozunk: ebből háromszor az alább tárgyalandó *comitatusnak* megfelelő területet takar,²⁰ csupán az 1352-

¹⁵ Vö. Fügedi: *Esztergomi érsekség* 105–106.

¹⁶ 1360: *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania. Întocmit de Sabin Belu–Ioan Dani–Aurel Răduțiu–Viorica Pervain–Konrad G. Gündisch–Marionela Wolf–Adrian Rusu–Susana Andea–Lidia Gross–Adinel Dincă. X–XVII. București 1977–2020.* (a továbbiakban: DocRomHist C) XI. 538–539 = *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Regesztákban közlésezi Jakó Zsigmond* (a III. kötetből Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével). I–V. Bp. 1997–2021. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II: Forráskiadványok 26, 40, 47, 53, 60. — A továbbiakban: EOkm) IV. 58. sz.; 1369: DocRomHist C, XIII. 651–652 = EOkm IV. 776. sz.

¹⁷ Ezt az értelmezést támogatja Lackfi András erdélyi vajda 1358. február 6-i, hasonló tartalmú oklevele, amely a „rovás alatti dézsma” (*super decimis autem sub cultello*) megváltási árát (= 10 dénár/kepe) is szabályozta (DocRomHist C, XI. 225 = EOkm III. 981. sz.), és amelyet éppen 1360. október 9-én, tehát a fent tárgyalt egységessel egyidejűleg írtak át a püspök és a káptalan ügyvédei (DocRomHist C, XI. 539–540 = EOkm IV. 57. sz.). Ugyanez a forrás segít tisztázni, hogy a *sub cutellisszal* szembeállított *in quartis* itt nem a kanonokok magisztrális jogon járó tizedrészesedését jelöli, miként vélhetnénk (vö. Rác György: A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus-joga a 13–14. században. *Századok* 134. évf. [2000]. 147–210. 151–152, 156–168, 195–196) – ilyenre egyébként sincs egyértelmű bizonyíték az erdélyi egyházmegyéből –, hanem azokból a helységekből származó püspöki vagy káptalani dézsmajövedelmet, ahol a helyi plébános is megillette a tizednegyed vagy annak egy része (de az is lehet, hogy egyszerűen csak a bérbe adott tizedeket).

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL-OL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 28238.

¹⁹ Itt nyilván eltekinttem a vizsgált forrásanyagban szereplő, de a dézsma adminisztrációjához nem kapcsolódó (általános, egyházszerkezeti vagy világi) jelentésektől (1363: DocRomHist C, XII. 119; 1364: Archivum Apostolicum Vaticanum [a továbbiakban: AAV], Registra Vaticana, vol. 251, fol. 347r; 1397: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hrsg. von Franz Zimmermann–Carl Werner–Georg Müller–Gustav Gündisch–Herta Gündisch–Konrad G. Gündisch–Gernot Nussbächer. I–VII. Hermannstadt–Bukarest 1892–1991. [a továbbiakban: Ub] III. 182; 1435: Ub IV. 562; 1452: Ub V. 363; 1454: Ub V. 464; 1494: MNL-OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban: DF] 245206; 1526: Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága [a továbbiakban: DJAN-SB], Szász Nemzeti Levéltár [a továbbiakban: SzNLT], Besztercei szász evangélikus káptalan levéltára [a továbbiakban: Besztercei kápt. lt], nr. 17. [jelzete a levéltár digitális adatbázisában – arhivamedievala.ro: SB-F-00008-17]; 1529: uo., nr. 277/2 [SB-F-00008-277-2]; 1548: uo. nr. 277/8 [SB-F-00008-277-8]).

²⁰ 1288: *districtus Vgacha* (Ub I. 159); 1397: in *districtu Kykullew* (Ub III. 183); 1432: in *districtu de Kykellew* (DF 253508).

ben említett, Tövis, Gáld, Mindszent falvakat magában foglaló „Tibor-hegyi kerület” (*in districtu montis Tybur*)²¹ tűnik a felső-magyarországi értelemben vett (járásnyi/esperességnyi méretű vagy annál kisebb) tizedkörzetnek. Itt is jellemző a káptalani dézsmákhoz való kötődés.

A fenti, ritkán használt terminusok helyett az erdélyi dézsmaszedés területi alapegysége egyértelműen a *comitatus* volt. A tizedszedők működési területét itt csaknem mindig ezek megjelölésével írják le.²² Így 1468-ban Nagy Ferenc tasnádi udvarbíró és Lőrinc fia János Szatmár, mindkét Szolnok és Kraszna „megyék” püspöki dézsmásaiként engedték át a derzsi tizedet a helybeli nemeseknek.²³ Kis Bálint, Doboka és Belső-Szolnok „megye” püspöki tizedszedője igazolta 1509-ben, hogy losonci Bánfi Ferenc megfizette az általa használt tizedek bérét, mellyel sokáig adós maradt.²⁴ Szintén Doboka és Szolnok dézsmaszedője volt az a Szentmihályi Lukács deák, aki 1520-ban a hozzá befolyt pénzekből átadott 28 forintot a tasnádi udvarbírónak, illetve ugyanazon év őszén átvette a beszercei papok részéről a püspöknek járó cenzust.²⁵ A Mohács utáni évtizedekből a tizedbér törlesztésével kapcsolatosan számos nyugta maradt fenn a Kolozs „vármegyei” dézsmásoktól.²⁶ A példák száma tetszőlegesen szaporítható.²⁷

Konkrét ügyekben szintén a *comitatus*okra történő utalással azonosítják, lokalizálják a szóban forgó tizedet. Az erdélyi káptalan Hunyad „megyei” tizedeit például 1341-ben Szécsényi Tamás erdélyi vajda bitorolta, 1471-ben a vajdahunyadi várnagyok foglalták le mindenféle fizetség nélkül, 1496-ban viszont Drágfi Bertalan vajda szabályosan vette bérbe 200 forintért.²⁸ Tordai Salatiel ugocsai főesperes az Ugocsa „vármegyéből” neki járó tizednegyedeket adta

²¹ DocRomHist C, X. 147. = EOKm III. 665. sz.

²² Ideértendő György ugocsai esperesnek és Miklós fia Pálnak Szatmár és Ugocsa *provinciák* tizedszedőiként történő említése is a kéri dézsma megváltását igazoló nyugtában (1325: *Anjou-kori okmánytár*. Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Bp. 1878–1920. II. 198. = EOKm II. 521. sz.). – Néhány esetben a dézsmás megbízatása tágabb térségre (Meszesen túl) vagy egyetlen helysére (Kolozsvár) vonatkozott: 1342: EOKm III. 86. sz.; 1345: uo. III. 244. sz.; 1473: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Közzéteszi Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II: Forráskiadványok 17. — A továbbiakban: KmJkv) I. 2082. sz.

²³ DL 39571.

²⁴ *A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára*. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. I–V. Bp. 1881–1897. (a továbbiakban: KárOkI) III. 63.

²⁵ DL 82549; DF 292093.

²⁶ 1526: DF 253624. = Szabó Károly: *Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata (1232–1540)*. Bp. 1889. (a továbbiakban: EMOkI) 510. sz.; 1529: Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (a továbbiakban: DJAN-CJ), Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára (a továbbiakban: ENMLt), Mike Sándor gyűjteménye (a továbbiakban: Mike Sándor-gyűjt.) nr. 46 (CJ-F-00248-2-46) = EMOkI 518. sz.; 1539: DJAN-CJ, ENMLt, Jósika család hitbizományi levéltára (a továbbiakban: Jósika cs hb. lt), I/522 (CJ-F-00255-1-522); 1553: Jakó Zsigmond: *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. EME, Kvár 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok. V. 2. — A továbbiakban: Jakó: *Dézsma*) 10.

²⁷ [1451?]: DL 39552; 1510: DL 29366v; 1525: KmJkv II. 4075. sz.; 1542: DJAN-CJ, Beszerce város levéltára (a továbbiakban: Beszerce v lt), I/a, nr. 1444. = Albert Berger: *Urkunden Regesten aus dem Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1570*. Aus dem Nachlass hrsg. von Ernst Wagner. I–II. Köln–Wien 1986. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Bd. 11/I–II. — A továbbiakban: Berger: *Regesten*) I. 1584. sz.; 1543: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Szerk. Bunyitay V[ince]–Rapaics R[ajmond]–Karácsonyi J[ános]–Kollányi F[erenc]–Lukácsics J[ózsef]. I–V. Bp. 1902–1912. (a továbbiakban: EgyhtEml) IV. 294. Vö. még Hegyi: *Tized változásai* 208, 209–210 (2. táblázat).

²⁸ 1341: *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*. Coll. ab Augustino Theiner. I–II. Romae 1859–1860. I. 644 = EOKm III. 79. sz.; 1471: DF 277574. = Antonius Szeredai: *Notitia veteris et novi capituli Albensis Transsilvaniae. Albae Carolinae 1791*. (a továbbiakban Szeredai: *Notitia*) 105; 1496: Barabás Samu: Erdélyi káptalani tizedlajstromok. *Történelmi Tár* 1911. 401–442. (a továbbiakban Barabás: *Tizedlajstromok*) 426.

bérbe (1505).²⁹ A Fehér „megyei” dézsmák bérbeadását 1516-ban Szentmihályi Tamás gyulafehérvári *provisor* felügyelte, a belső-szolnokiakat és dobokaiakat pedig 1542-ben Cséffai Barnabás szatmári főesperes árendálta.³⁰ 1524-ben Tomori Zsigmond tasnádi udvarbíró Szolnok, Ugocsa és Szatmár „vármegyei” tizedbevételekről számol el,³¹ míg 1552 körül a püspök gyalui uradalmának a jövedelmei rendjén megemlékeznek Kolozs „megye” ide befolyó bor-, búza-, bárány- és méhdézsmáiról.³² A kora újkori dézsmalajstromok is *comitatusok* szerint tagolják a tizedfizető települések névsorát.³³

Összességében a középkori forrásokban az alábbi *comitatusok* fordulnak elő ’tizedkörzet’ értelemben az erdélyi egyházmegye területén: Ugocsa,³⁴ Szatmár,³⁵ Kraszna,³⁶ Szolnok (hol közép-szolnoki, hol pedig mindkét solnoki értelemben), illetve Belső-Szolnok,³⁷ Doboka,³⁸ Kolozs,³⁹ Fehér,⁴⁰ Hunyad.⁴¹ Idesorolhatjuk még a kétszer mindenféle megjelölés nélkül, egyszer *districtusként*, egyszer pedig *sedisként* említett Küküllőt is.⁴²

Ezek a nevek, ahogy a *comitatus* terminus is, magától értetődően a vármegyékkel való azonosítást vagy legalábbis területi megfeleltetést sugallják. Ez az értelmezés természetesnek is tűnhet, hiszen a világi, megyei hatóság sokrétű funkciót látott el a tized beszédésével kapcsolatosan. A legkorábbi időkben ez éppenséggel kizárólag a világi közigazgatás feladata volt.⁴³ Később már az egyház tizedszedője játszotta a fő szerepet, de a magyar királyok dekrétumai Szent László idejétől kezdve ismételten elrendelték, hogy őt a megyés ispán poroszljója kísérelje el a tized kirovásakor; ezt a feladatot később az egyik szolgabíró, majd a megyei nemesség

²⁹ 1505: DL 65194. — A solnoki főesperes Szolnok „vármegyei” *quartáira*: 1517: DL 82485.

³⁰ 1516: DF 253548; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444 = Berger: *Regesten* I. 1566. sz.

³¹ 1524: *A zichi és vásoneői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kammerer Ernő–Dóry Ferenc–Lukcsics Pál–Áldásy Antal–Barabás Samu. I–XII. Pest–Bp. 1871–1931. (a továbbiakban: ZOKm) XII. 425–426.

³² Jakó Zsigmond: Az erdélyi püspökség középkori birtokairól. In: *Szabó István emlékkönyv*. Szerk. Rácz István–Kovács Ágnes. Debrecen 1998. 136–157. (a továbbiakban Jakó: *Erdélyi püspökség*) 111. — Egy 1543. évi adat szerint a tasnádi püspöki udvarházhoz négy „vármegye” tizede tartozott (EgyhtEml IV. 264).

³³ [1550 k.]: DJAN-CJ, ENMLt, Gyulay–Kuun családok levéltára (a továbbiakban: Gyulay-Kuun cs lt), I/405 (CJ-F-00351-1-405); [1563]: DJAN-SB, SzNLT, Bischofsurkunden, nr. 173 (SB-F-00003-1-173); 1589: Jakó: *Dézsmá* 20–71.

³⁴ 1325: EOKm II. 521. sz.; 1505: DL 65194; 1524: ZOKm XII. 426; [1550 k.]: Gyulay-Kuun cs lt, I/405 (CJ-F-00351-1-405). Vö. még 1288: EOKm I. 440. sz.

³⁵ 1325: EOKm II. 521. sz.; 1337: DF 277270 = EOKm II. 937. sz.; [1451?]: DL 39552; 1468: DL 39571; 1524: ZOKm XII. 426.

³⁶ 1468: DL 39571.

³⁷ 1468: DL 39571 (két Szolnok); 1509: KárOkl III. 63 (Belső-Szolnok); 1517: DL 82485; 1520: DL 82549, DF 292093 (Szolnok, a teljes főesperességre érteve); 1524: ZOKm XII. 425 ([Közép-]Szolnok); 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444 (Belső-Szolnok/Szolnok); 1543: EgyhtEml IV. 294 ([Közép-]Szolnok).

³⁸ 1509: KárOkl III. 63; 1510: DL 29366v; 1511: KárOkl III. 73; 1520: DL 82549; 1542: Beszterce v lt, I/a, nr. 1444; 1543: EgyhtEml IV. 294; 1552: DJAN-CJ, ENMLt, Kornis család levéltára (a továbbiakban: Kornis cs lt), I/63 (CJ-F-00378-1-63).

³⁹ 1525: KmJkv II. 4075. sz.; 1526: DF 253624; 1529: Mike Sándor-gyűjt. nr. 46 (CJ-F-00248-2-46); 1539: Jósika cs hb. lt, I/522 (CJ-F-00255-1-522); [1552 k.]: Jakó: *Erdélyi püspökség* 111; 1553: Jakó: *Dézsmá* 10.

⁴⁰ 1516: DF 253548.

⁴¹ 1331: Barabás: *Tizedlajstromok* 413; 1341: EOKm III. 79. sz.; 1471: Szeredai: *Notitia* 105; 1496: Barabás: *Tizedlajstromok* 426. Vö. 1504: DF 277689, fol. 4v.

⁴² 1331: Barabás: *Tizedlajstromok* 411; 1397: Ub III. 183; 1432: DF 253508; 1446: DF 277506.

⁴³ Lados: *Első tizedszedők* 181–184.

által kirendelt ember látta el.⁴⁴ Jelenléte kettős célt szolgált. Egyfelől ellenőrizte, hogy minden az előírásoknak megfelelően megye-e végbe, és visszaélések esetén magára hagyta a dézsmást (kinek működése ezáltal törvénytelené vált), később átmenetileg le is állíthatta a tizedrovást.⁴⁵ A *decimator*, ha az ellene felmerült panaszban a püspök vagy ügyvivője nem szolgáltatott igazságot, a megyei ítélőszék (*sedria*) előtt felelt eljárásáért, és adott esetben saját vagyona-ból kellett kártérítést adnia.⁴⁶ A tizedszedés módját amúgy a törvényi előírások és a szokások mellett a tized birtokosa és a megye nemessége közti egyezkedés is meghatározta.⁴⁷ Másfelől a megye karhatalmat is biztosított a tizedszedés akadályoztatása esetén: az ellenszegülőket megbírságozhatta, birtokaikat lefoglalhatta, vagy másmilyen módon szorította őket engedelmességre.⁴⁸ A segítségadás fejében az erdélyi ispánokat megillette a bírságok kétharmada, illetve a tized tizenhatod része.⁴⁹

A megyei keretek tizedügyben meghatározó szerepét látszik bizonyítani a nádor 1337. évi gelyénesi közgyűlésén az egybegyűlt nemesek részéről elhangzott vallomás is, miszerint

⁴⁴ Az ispán embere (poroszlója, tanúbizonysága): 1092: Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege.)* Bp. 1904. [reprint: 2002.] 165 (40. tc.); 1291: Ub I. 175; 1335: uo. I. 469–470. — Szolgabíró: 1397: *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457.* Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis–Vera Bácskai. Bp. 1976. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II: Fontes 11. – A továbbiakban: DecrHung II.) 173 (66. tc.). — Választott megyebeli nemes: 1471: *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490.* Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis–Geisa Érszegi–Susanna Teke. Bp. 1989. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II: Fontes 19. – A továbbiakban: DecrHung III.) 193 (3. tc.); 1478: uo. III. 242 (15. tc.); 1481: uo. III. 248–249 (10. tc., vö. 8. tc. is); 1486: uo. III. 290 (40. tc.). — Alispán vagy szolgabíró: 1570: KárOkI III. 387–388. — A megye kiküldöttje mellett a püspök és az erdélyi nemesek közti 1335. évi egyezés szerint a villicus, az 1471. évi törvény szerint egy plébános is társult a dézsmához. Vö. még Gábor Gyula: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt.* Bp. 1908. 118–119; Holub: *Zala I.* 372–373; IIa: *Dézsmá adminisztrációja* 231; Mályusz: *Tizedkizsákmányolás* 323; Lados: *Első tizedszedők* 186–187. — Az 1481. évi törvény 10. cikkelye szerint a főpapnak előzetesen be kellett jelentenie a megye előtt, hogy kit küld ki a tized begyűjtésére (DecrHung III. 248).

⁴⁵ 1478: DecrHung III. 242 (15. tc.); 1481: uo. 249 (10. tc.); 1486: uo. 290 (40. tc.).

⁴⁶ 1495: *Decreta regni mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. IV. 1490–1526.* E copiis manu scriptis Ferenc Döry critice recensuerunt et Anglice reddiderunt Péter Banyó et Martyn Rady János M. Bak assistente. Idyllwild–Bp. 2012. (The Laws of Hungary: Series I, volume 4.) 74, 76 (37. tc.). – A 14. század derek-áig egyébként a tizedügyben is az ispán volt az illetékes bíró (1222: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae.* Ad edendum praeparavit Richard Marsina. I–II. Bratislaviae 1971–1987. I. 200 [5. c.]; 1291: Ub I. 176), csak ezt követően került ez a terület is egyházi hatáskörbe (vö. C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint–Mikó Gábor: *A pozsonyi prépost és a káptalan vizsgálója [1421–1425]. A szentszéki bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején.* Bp. 2014. 20–23).

⁴⁷ 1464: DecrHung III. 148 (24. tc.); 1481: uo. 248 (8. tc.), 249 (12. tc.).

⁴⁸ 1384: DL 28104. = EOkv V. 789. sz.; 1435: DecrHung II. 265–266 (7. tc.); 1436: Ub IV. 614; 1481: DecrHung III. 247 (3. tc.). — Érdekes, hogy az 1411. évi törvény 6. cikkelye megtagadta a megyei hatóság segítségét a tizedszedőtől (DecrHung II. 233–234 – vö. Mikó Gábor: Zsigmond király 1411. évi rendelete a kamarahaszna és a tized behajtásáról. *Századok* 146. évf. [2012]. 319–367. 354).

⁴⁹ 1335: Ub I. 470; [1404?]: DL 74451. = *Zsigmondkori oklevéltár.* Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint–Mikó Gábor. I–XIV. Bp. 1951–2020. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II: Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52, 55, 59.) II/1. 3567. sz. Utóbbi adat látszólag ellentmondásban áll azzal a jól adatolt megállapítással, miszerint Magyarországon az ispánt csak a tized századrésze illette meg (vö. Lados: *Első tizedszedők* 184–186); a gyakorlatban viszont feltehetően a királyi huszadrészt is ő kezelte, hiszen $1/20 + 1/100 = 6/100 = 6\%$, ami csaknem azonos az $1/16 = 6,25\%$ -kal.

Nagy Mihály, Tarcsa és Apáti falvaknak az erdélyi és a váradi püspök között vitatott tizede azért illeti az előbbi főpapot, mivel az említett települések Szatmár vármegyében fekszenek.⁵⁰

Mindezek ellenére azonban, ha a kérdést közelebbről megvizsgáljuk, a tizedszedéskor emlegetett *comitatusok* és a vármegyék megfeleltetése nem teljesen helytálló. A legszembeütőbb, hogy Ugocsa *comitatus* tartozékai között csaknem minden esetben szerepelnek olyan települések, amelyek világi szempontból Szatmár vármegye Szamostól északra fekvő részében feküdtek,⁵¹ a 16. század közepi dézsmalajstromból pedig egyértelműen kitűnik, hogy ez a kettősség a teljes Szamosközre érvényes volt.⁵² Beszédes az is, hogy Kolozs vármegyének egyháziilag a váradi püspökség, azon belül pedig a kalotai főesperesség joghatósága alá eső falvai még a középkori püspökségek felszámolása után sem a *comitatus Colosiensis*hez tartoztak, hanem külön tizedkerületet (*districtus de Kalothazegh*) alkottak.⁵³ A királyföldi szabad szász területeknek a Nagy-Küküllőtől északra eső része (Völc, Bázna, Prod, Holdvilág, Nagyszőlős falvak, illetve Medgyes és Segesvár északi fele) a küküllői főesperesség kebelében feküdt, és így dézsmügyi értelemben is Küküllő *comitatus*ba sorolták.⁵⁴ Az egyházi közigazgatás hatását mutatja a tor dai *comitatus*hoz számított Aranyosszék és Miriszló,⁵⁵ de a Fehérnél szereplő Radnót, illetve Algyógy, Folt és Rápolyt is.⁵⁶

Elmondható tehát, hogy – egyházi jellegű adónál korántsem meglepő módon – a tizedkörzet jelentésben használt *comitatusok* határa sokkal inkább követte a főesperességek, mintsem a vármegyék határát.⁵⁷ Erre utal, hogy olykor kifejezetten egyes főesperességek vagy dékánsá-

⁵⁰ DF 277270. = EOkm II. 937. sz.

⁵¹ 1325: EOkm II. 521. sz.; 1524: ZOkm XII. 426; 1538: EgyhtEml III. 314. Vö. *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta Maksay Ferenc. Technikai szerk. Buzás János. I–II. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 16.) II. 715–754.

⁵² Gyulay-Kuun cs lt, I/405 (CJ-F-00351-1-405).

⁵³ Jakó: *Dézsma* 61–64.

⁵⁴ Uo. 27, 28, 29. Vö. Georg Müller: *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192–1848. Ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der deutschen Landeskirche in Siebenbürgen*. I–III. Hermannstadt 1934–1936. (Archiv der Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 48.) 23, ill. Engel Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. Szerk. Kollányi László–Sallay Ágnes. CD-ROM. Bp. 2001. (a továbbiakban: Engel: *Térkép*) 16SZF14, 17SZF14, 1SZF15, 2SZF15, 1SZF16, 14SZF17, 15SZF17.

⁵⁵ Uo. 67, 70–71. Világi szempontból Miriszló Fehér vármegye része volt (1501: DL 28887; 1505: DL 31161, DF 277694; 1508: DL 30517; 1514: DL 36354; 1577: *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt. I. EME, Kvár 2018. [Erdélyi Történelmi Adatok X. 1.] I. 119. sz.; 1585: *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó. I/1–3. EME, Kvár 2003–2005. [Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–3. — A továbbiakban: ErdKirKv] I/3. 689. sz.). Vö. Hegyi Géza: *Egyházigazgatási határok a középkori Erdélyben* (I. közzemény). *Erdélyi Múzeum* 72. évf. 2010/3–4. 1–32. (a továbbiakban Hegyi: *Egyházigazgatási határok*) 19, ill. Engel: *Térkép* 8FH32.

⁵⁶ Jakó: *Dézsma* 24. A vármegyei beosztás tekintetében Radnót Küküllőbe (1498: KmJkv II. 3061. sz.; 1577: ErdKirKv I/3. 90. sz.; 1591: *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. EME, Kvár 2006. [Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. — A továbbiakban: EKJkv] I. 840. sz.), Algyógy és társai pedig többnyire Hunyadba (1513: DL 31000; 1515: DL 30270; 1517: DL 30545; 1586: EKJkv I. 448, 457. sz.; 1589: uo. 645, 671–672. sz.; 1590: uo. 690–692. sz.; 1591: ErdKirKv I/3. 1106. sz., EKJkv I. 841. sz.; 1592: uo. 893, 900, 913. sz.) tartoztak. Vö. Hegyi: *Egyházigazgatási határok* 18–19, ill. Engel: *Térkép* 1HD9, 1HD11, 1HD13.

⁵⁷ A bácskai dézsmajegyzékekben olvasható *comitatusok* is inkább a főesperességek, mintsem a megyék határaihoz igazodnak (vö. Szabó: *Bács, Bodrog* 22–84, passim; ill. Engel: *Térkép* 1BCS3, 1BCS81, 1BCS71, 2BCS71,

gok szerepelnek a tized adminisztrálásának kereteiként.⁵⁸ Ugyanezen okból címezte 1517-ben Várdai Ferenc erdélyi püspök a szolnoki főesperes tizednegyedeivel kapcsolatos parancslevelét elsősorban a „Szolnok megyében és főesperességben” (*in comitatu et archidiaconatu de Zolnok*) lakó papsághoz. A tizedkerületek és a vármegyék között megmutatkozó hasonlóság többnyire másodlagos jellegűnek minősíthető, és az egyházi és világi közigazgatás között kimutatott⁵⁹ korai kölcsönös meghatározottság számlájára írandó.⁶⁰

Természetesen a főesperességek és a tizedkerületek közti szoros területi megfelelést sem lehet abszolutizálni, hiszen a gyakorlat olykor némi rugalmasságot is megkövetelt e tekintetben. Láttuk, hogy kimutatható a belső-szolnoki tizedkörzet léte, miközben ilyen nevű főesperesség nem létezett (csak esperesség⁶¹), az ózdi kerület pedig a hasonló nevű főesperesség területének csak egy kis részére terjedt ki (legalábbis 1589-ben).⁶²

A *comitatusok* rendszere elsősorban a püspöki tizedek beszédésében érvényesült. Talán azért, mivel a püspök tizedjoga alá eső részek lényegben egyetlen nagy tömböt alkottak (vö. 1. térkép),⁶³ és így – akárcsak az esztergomi érsekség esetében (lásd fent) – lehetővé tették a nagyobb területi alegységek alkalmazását. A káptalan már csak a neki adózó területek töredezettsége miatt sem járhatott el hasonlóképpen. Saját birtokait, bár többnyire Fehér megyében találjuk őket, kisebb-nagyobb különálló falucsoportok alkották, így a tized tekintetében sem kezelhették őket egységesen. A birtokok gabonadézmáját a késő középkorban a kanonokok eleve egyénileg hajtották be a nekik kisorsolt településeken,⁶⁴ így sem tizedszedőkre, sem körzetekre nem volt szükség. A bordézmát adó birtokok viszont – fekvésüknek megfelelően – négy csoportra tagolódtak,⁶⁵ és szeptember közepén mindegyikbe külön tizedszedőt küldtek ki. Legmesszebbre, mintegy 30 kilométernyire északra feküdt Nagyenyed, a legjelentősebb szőlőtermő hely és a vele egy

1BCS73, 2BCS73, 3BCS81, 4BCS81, 7BCS68, 8BCS68 stb.; *A középkori kalocsa-bácsi érsekség főesperességei, birtokai, valamint a területén fekvő apátságok, prépostságok és kolostorok*. Tervezte Thoroczkay Gábor, rajzolta Nagy Béla. [Kalocsa] 2003. [térkép]. — Hasonló a helyzet az egri egyházmegyében, melynek beregi *comitatusa* magában foglalta a világi szempontból egészében Szabolcs megyébe eső kisvárdai kerületet (LibStJoh 33–34, 84–85, vö. C. Tóth Norbert: *Szabolcs megye működése a Zsigmond korban*. Nyiregyháza 2008. 24 [5. térkép]), miközben Vári községről nevezett kerülete felölelte Ugocsa megye északi felét is (LibStJoh 35, 86, vö. Engel: *Térkép* 1UG1, 2UG1, 1UG5, 2UG5, 4UG5, 5UG5, 6UG5, 7UG5, 9UG5, 27UG5). Tehát itt is a borsovai főesperesség kiterjedése volt a meghatározó (vö. Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988. [a továbbiakban Kristó: *Vármegyék*] 425–427).

⁵⁸ 1334: Ub I. 462 = EOkm II. 822. sz. (Spring); 1367: DocRomHist C, XIII. 332 = EOkm IV. 590. sz. (Ózd); 147[9?]: DL 28349 (Fehérvár); 1505: DL 65195 (Ugocsa); 1517: DL 82485 (Szolnok); 1525: DL 82698 (Doboka, Kraszna); 1552: Kornis cs lt, I/64 (CJ-F-00378-1-64) (Doboka); [1553–1554]: Concilia Emil: Adatok magyar tudósok és írók történetéhez. (A nagy-szombati érseki helynökség levéltárából.) *Történelmi Tár* 1881. 258–267. 259 (Szatmár).

⁵⁹ Vö. Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988. 208–235.

⁶⁰ Ezért is használtam idézőjelben – amíg a latin kifejezés jelentését nem tisztáztam – a tizedügyben említett *comitatusok* fordításaként a „(vár)mege” szót. Helyette hasonló szövegkörnyezetben ezek után a ’tizedkerület’, ’tizedkörzet’ megnevezés javallott.

⁶¹ Hegyi Géza: A középkori erdélyi egyházmegye esperességeiről. In: *Architectura religiosa medievală din Transilvania. Középkori egyházi építészet Erdélyben. Medieval Ecclesiastical Architecture in Transylvania*. VI. Szerk. Szócs Péter Levente. Szatmárnémeti 2020. 355–367. 358, 360.

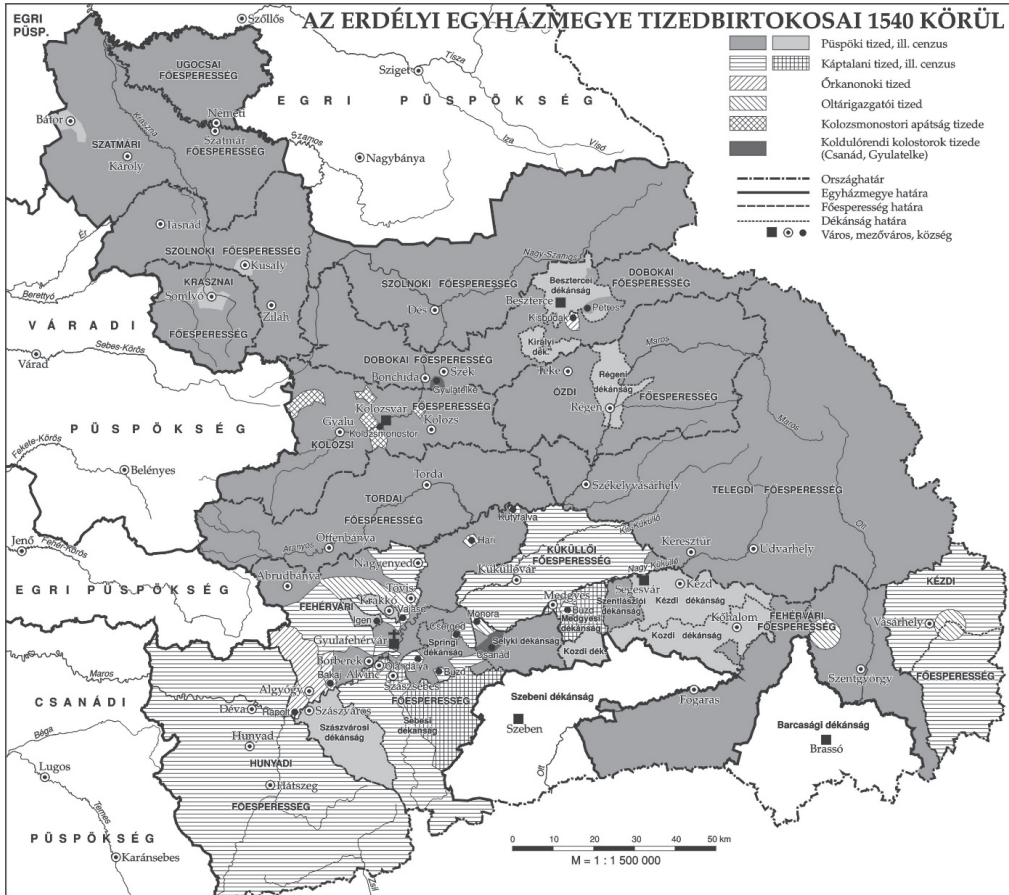
⁶² Jakó: *Dézsma* 69 (nem lehetetlen azonban, hogy ez már a szekularizáció utáni fejlemény). Vö. Hegyi: *Egyházigazgatási határok* 21–24.

⁶³ Vö. 1. térkép, illetve Hegyi: *Tized változásai* 189–191.

⁶⁴ 1477: Barabás: *Tizedajstromok* 417–418; 1496: uo. 421–422; 1504: DF 277689, fol. 2v–3r.

⁶⁵ Ezek megnevezése nem ismeretes.

tagot alkotó Felenyed és Orbó. A második körzet a püspökváros északi szomszédságában fekvő Borbánd, Bocsárd és Vajasd falvakat foglalta magában, a harmadik magát Gyulafehérvárt és a szomszédos Kisfaludot, a negyedik pedig a Maroson túl, a Székási-dombságon fekvő Buzdot, valamint Magyar- és Bolgárcsergedet.⁶⁶

1. térkép

A fentiek fényében érthető, hogy jószerével miért csak a káptalani dézsmaszedés kapcsán találkozunk a kisebb kiterjedésű tizedkerületeket jelölő *districtus* és a *subcultellus* terminusokkal. A 15. század elejéig a testületet illette a Gáldi- és Diódi-patakok völgyét felölelő, fent említett Tibor-hegyi kerület tizede,⁶⁷ de tizedkésbe szervezték azt a néhány, Fehér és Hunyad

⁶⁶ 1496: Barabás: *Tizedlajstromok* 428; 1504: DF 277689, fol. 7v. Vö. Hegyi: *Tized változásai* 213.

⁶⁷ 1352: DocRomHist C, X. 147. = EOKm III. 665. sz. Vö. 1500: AAV, Registra Supplicationum, vol. 1101, fol. 215r.

megye határán felvő falut is (Algyógy, Bakaj, Rápolc), amelyeknek dézsmája az örkanonok külön járandóságát képezte.⁶⁸ Még ahol egész főesperesség tartozott a káptalani tizedjog alá, ott is alkalmazták a kisebb körzetekre való felosztást. Kivételt képezett, mint láttuk, Hunyad, mivel itt – bár maga a főesperesség területileg elég kiterjedt volt – a kisszámú (mintegy 20) tizedfizető (= egykor magyar/katolikus lakosságú) település szűk területre (ti. a Maros völgyére, ill. a Sztrigy és a Cserna torkolatvidékére) összpontosult.⁶⁹ A kézdi főesperesség kapcsán viszont már több tizedkést (kézdi és orbai?) említnek.⁷⁰

Persze, ez a differenciált adminisztráció nem ősidőktől fogva létezett, hanem hosszas fejlődés eredményeként alakult ki, amit legjobban a küküllői főesperesség példáján szemléltethetünk. Innen 1331-ben és talán még 1397-ben is egységesen szedték be a tizedet,⁷¹ az 1430-as évekre azonban a terület már három kisebb, más-más módon kezelt egységre oszlott. Tizedkésnek csak a Maros és a Kis-Küküllő között, valamint a Kis-Küküllő völgyében Dicsőszentmárton és Bonyha között fekvő 19–20 magyar falu alkotta körzetet nevezték,⁷² míg a két Küküllő közti, többnyire száz egyházközségek sorából – nem tömbös, hanem mozaikszerű elosztásban – 45–46 a „kisebb választható”,⁷³ 27–29 pedig a „nagyobb választható” tizedeket fizette (vö. 2. térkép).⁷⁴ Megkülönböztetésüket az adott térségből származó tizedjövödelmek eltérő kezelése indokolta. A „tizedkésből” vagy globálisan adták bérbe a dézsmát, vagy, ha kirovásra került, tavasszal vagy nyár elején előzetesen felosztották falvanként a kanonokok között, akik maguk gondoskodtak a beszédéséről. A „kisebb választható tizedek” esetében

⁶⁸ 1497: DF 244437.

⁶⁹ 1331: Barabás: *Tizedlajstromok* 413; 1341: EOkm III. 79. sz.; 1471: Szeredai: *Notitia* 105; 1496: Barabás: *Tizedlajstromok* 426; 1504: DF 277689, fol. 4v. Ez utóbbi szerint tizedet fizettek: Arany, Kéménd, Haró, Solymos, Branyicska, Illye, Németi, Déva, Szántóhalma, Szentandrás, Sálfalva, Dédács, Szentimre (elp.), Szentgyörgy (elp.), Al- és Felpertes, Hunyad, Hátszeg és Várhely (?). Az 1589-es lajstromban ezeken kívül még Jófő (= Dobra), Piski, Ecse (elp.) és Barcsa is szerepel (Jakó: *Dézsmá* 25–26).

⁷⁰ 1496: Barabás: *Tizedlajstromok* 427.

⁷¹ 1331: Barabás: *Tizedlajstromok* 411; 1397: Ub III. 181, 183.

⁷² 1477: de subcutellis inter Kykellew (Barabás: *Tizedlajstromok* 414); 1496: decime capitulares inter Kykellew (uo. 426); 1504: decimarum inter Kykellew de succultellis (DF 277689, fol. 3r); 1513: parvarum decimarum inter Kykellew, que alias succultelorum dicebantur (DF 277731/b, fol. 1r). Az idetartozó falvak listája az 1504. és 1513. évi forrás alapján állapítható meg: Csapó, Kisfalud (elp.), Ugra, Besenyő, Szentpál, Kerelő, Vidrátszeg, Kóródszentmárton, Héderfája, Felsőkapolna, Mikefalva, Pócsfalva, Gálfalva, Harangláb, Kissáros, Szőkefalva, Szancsal, Pettend (elpusztult) és Péterfalva. Dészfalva idesorolása bizonytalan.

⁷³ 1497: parvarum decimarum optionalium inter Kykellew (Barabás: *Tizedlajstromok* 440); 1503: decimarum minorum optionalium inter Kykellew habitatum (DF 277689, fol. 1v); 1513: optiones minores (DF 277731/b, fol. 1r). Ezek szerint ideszámították Balázsfalva, Szépmező, Bénye, Királyfalva, Sövényfalva, Ádámos, Dombó, Dicsőszentmárton, Csüdötélke, Abofalva, Balázstelke, Pócsstelke, Somogyom, Gyákos, Ernye, Ebesfalva, Gógán, Váralja, Dányán, Csávás, Bernád, Bonyha, Szászszentlázló, Kisszölös, Zágór, Domáld, Hondorf, Hétúr, Segesvár, Bún, Sárd, Zsákod, Pipe, Nádás, Cikmántor, Monyorós, Fületelke, Egrestő, Kend, Kendhida, Balavásár, Vámosudvarhely, Széplak, két Teremi és esetleg Dészfalva településeket.

⁷⁴ 1432: ex decimis ... optionalibus (DF 253508); 1446: ex maioribus decimis in sede Kykellew habitis (DF 277506); 1477: decimarum optionalium (Barabás: *Tizedlajstromok* 418–419); 1496: optionales decimas maiores (uo. 423–424), decimarum maiorum optionalium inter Kykellew habitatum (uo. 433–435); 1504: optionales decimas maiores (DF 277689, fol. 5v–6r), decimarum maiorum optionalium inter Kykellew habitatum (uo. fol. 9v–10r). Nagyobb választható tizedet adtak: Szénaverős, Nagyszölös, Pród, Holdvilág, Örményes, Szentiván, Kund, Jövedics, Almás, Darlac, Nagykőrös, Bogács, Völc, Felsőbajom (= Bázna), Medgyes, Nagy- és Kisekemező, Karácsonyfalva, Tatárlaka, Küküllővár, Vesszős, Alsókapolna, Szászszentmiklós, Zsidve, Bolkács, Hosszúaszó és Mikezásza, talán Alsóhajom és Boldogfalva is.

mindig ez utóbbi módon jártak el, de következetesen újév táján. A „nagyobb választható tizedek” fejében viszont a helyi papok vagy a földesurak örökbérletet fizettek, mely bevételeket a káptalan tagjai településenként kisorsolták egymás között.⁷⁵

2. térkép

Összegezve a fentieket, megállapítható, hogy a tized adminisztrációjának területi egységei egyházmegyénként jelentősen különböztek, mindenekelőtt elnevezésük, de részben nagyságuk és differenciáltságuk tekintetében is. Az erdélyi egyházmegyének a püspöki dézsmáltatási jog alá tartozó, nagyobbik részén a tizedszedés fő keretét a *comitatus* képezte, amit azonban a névbeli és területi megfelelések ellenére sem azonosíthatunk a világi vármegyékkel, hanem inkább a főesperességekkel (esetenként esperességekkel). A kisebb területi egységet képező kerületekkel és tizedkésekkel elsősorban a káptalannak tizedet fizető, szórtabban elhelyezkedő, Fehér és Küküllő megyei falucsoportok kapcsán találkozunk. Tanulmányomban e tizedkörzetek pontos kiterjedéséhez is igyekeztem adatokkal szolgálni.

⁷⁵ Vö. Hegyi: *Tized változásai* 223–227.

Tithe Districts in the Medieval Transylvanian Diocese

Keywords: ecclesiastical administration, tithing, county, archdeaconry, subcultellus, districtus

The administration of the tithe required the division of the dioceses into smaller territorial units. These units varied considerably from diocese to diocese, first of all in terms of their names, but also partly in terms of their size and differentiation. The basic unit of tithing in the Transylvanian diocese, primarily in the territories subjected to the episcopal tithe, was the *comitatus*, which, despite the similarities in name and territory, cannot be identified with the secular counties, but rather with the archdeaconries (or deaneries). Smaller territorial units, such as *districtus* and (*sub*) *cultellus/sucutellus*, are mainly found in the more dispersed areas from Fehér/Alba and Küküllő/Târnava counties paying tithes to the chapter. In my study I have also tried to define the extent of these tithe districts.